

Reflexe jako nový počátek [1994]

Reflexe, chápeme-li ji správně, ukazuje, jak pojmové myšlení nemusí nutně troskotat všude tam, kde už nejde jen o předmětnou skutečnost, ale o to, co je pro člověka neskonale důležitější a co nemůže být předmětně uchopeno a myšleno. Samo slovo je latinského původu a znamená obrat nebo ohyb zpět, a protože předpona re- neznamená jen zpět, ale také znovu, je reflexe takový výkon vědomí či myšlení, jímž se toto vědomí či myšlení opakovaně obrací zpět k sobě samému, tj. ke svým předchozím výkonům. Jakési první náběhy k reflexím a reflektujícímu myšlení najdeme i v mimořeckých tradicích, ale díky řeckému vynálezu pojmu mohla být reflexe velice upevněna a stal se z ní základní a vždy znovu podnikaný akt filosofické práce. Filosofie vlastně není ničím víc než reflexí, i když ještě zdaleka ne každá reflexe už může být považována za filosofickou.

Význam reflexe v evropské myšlenkové tradici snad ani nemůže být nikdy přeceňován. Dnes se zdá být stále zřejmějším, že právě jako reflexe plní filosofie – nebo by alespoň měla plnit – nenahraditelné služby všem odborným vědám už jenom proto, že ty pro svou specializaci ztratily nejen právo a kompetenci, ale především schopnost účinně kontrolovat své vlastní myšlení. Bez kvalitní filosofické pomoci je tak ohrožena sama vědeckost vědy, neboť žádný specialista není pro takovou sebekontrolu dost kompetentní. Je to však otázka, v čem nejloubeji význam filosofické reflexe spočívá. A právě toto objasnit může jenom filosofie.

V reflexi odstupuje myslící od toho, čím se právě myšlenkově zabýval a na co byl soustředěn, a zajímá se alespoň přechodně o to, jak vlastně ta jeho činnost vypadala. Důležitost takového soustředění dobře známe z denní praxe. Když se nám stane při domácí opravě vypínače, že jsme vyhodili pojistky, je velmi užitečné si vzpomenout každý detail toho, co jsme v posledních chvílích dělali. Jinak totiž se nám podobný malér může stát znovu anebo můžeme vyrazit pojistky v celém domě nebo dokonce bloku.

Když se takto ve vzpomínce soustředíme na to, co jsme přesně udělali, máme všechny předpoklady k tomu, abychom od sebe odlišili na jedné straně to, co jsme sami podnikli, a na druhé straně to, co to udělalo, co se ve výsledku stalo. To znamená, že jsme schopni rozlišit ve své akci to, co padá na vrub nám, našemu postupu, našim představám, našim cílům a způsobu jejich dosahování oním praktickým jednáním, od toho, co spadá na vrub věcným okolnostem, v našem případě takovému předmětu, jakým je vypínač. V zásadě jsou tu možné dvě verze: buď jsme udělali chybu my, anebo je vadný vypínač. Sám výsledek, totiž vypadnutí pojistek, nemůže rozhodnout o tom, kde byla chyba. Na to musíme přijít, když podrobíme ve vzpomínce a v reflexi rozboru celý postup toho, co jsme přesně udělali.

V případě vadného vypínače je nám to všechno vcelku jasné. Horší už to bude tam, kde nepůjde o vypínač, ale třeba o užití určitého pojmu nebo o jistý úsudek, který může být vadný, nebo o celkově vadný myšlenkový postup, celkovou strategii nějakého zatím myšleného projektu atd. Nicméně ani to ještě není to nejdůležitější, co nám reflexe může poskytnout. Takovéto reflexe, které si za svůj cíl zvolily co nejpodrobnější poznání předmětné skutečnosti tím, že odhalují vady vědeckého nebo předmětně myšlenkového postupu, mají už dlouhou tradici. Většinou však zůstávalo nepovšimnuto něco velmi důležitého: tak jako díky

reflexi můžeme přesněji a spolehlivěji poznávat předmětnou skutečnost, můžeme v reflexi stále lépe poznávat také sami sebe. Ve starém Řecku byli sice všichni filosofové stále ještě oslovováni delfskou výzvou „Poznej sebe sama!“, ale nejen oni, nýbrž potom i pozdější evropští filosofové odpovídali na tuto výzvu velmi nepřiměřeně tím, že vytvářeli předmětné obrazy člověka, ačkoliv člověk je především podmět, subjekt, tj. odpovědná, na nepředmětné výzvy odpovídající bytost. A tak se navzdory některým pokusům tuto cestu zproblematizovat nebo docela zahradiť stává nejenom odpovědný subjekt, ale právě reflexe jedním z nejvýznamnějších témat současného myšlení.

Český rozhlas, 20. 1. 1994